TEGEL

29

Een wapenschild op majolicategels - een les in heraldiek

Frans Caignie

Het wapenschild dat we hierna analyseren vormt het centrale motief van een vroeg-zestiende eeuwse majolicavloer die ligt in de kapel van kasteel Rameyen te Gestel (België).
De oorsprong van het slot 'ter Hameyden' situeert men in de 13de eeuw, gebouwd als bolwerk ter bescherming van de rivier De Nete. Wanneer de donjon zijn oorspronkelijke bestemming had verloren en de familie van Immerseele, eind 15de - begin 16de eeuw, het als buitenverblijf gebruikte, werden er andere gebouwen aan toegevoegd. De drie ronde hoektorens, waarvan er een als kapel werd ingericht, dateren uit die periode.
Geplaatst tegen de achtergrond van een in blauw geschilderd italianiserend landschap wordt het ruitvormig wapenschild omkaderd door een lauwerkrans van groene bladeren met ingevlochten granaatappels en rozetten. Vanuit dit centrale medaillon spreiden zich zes driehoekvormige tegelzones uit naar de zes kapelmuren.[1] In 1995 begon de auteur een uitgebreide studie van deze 440 tegels tellende majolicavloer die recentelijk werd afgesloten na het terugplaatsen van de gerestaureerde tegels. Een publicatie is in voorbereiding.

1) Zie foto van de vloer in dr. Anne Berendsen, e.a. *Elseviers tegelboek*, Amsterdam-Brussel 1965, p.113.

De heraldiek is een kunstterrein met een zeer specifieke terminologie. Voor een goed begrip van deze analyse dient de heraldische betekenis van bepaalde termen nader toegelicht te worden. Belangrijk om te begrijpen is dat op het strijdveld een schild steeds werd beschreven vanuit de gedachte en de positie van de persoon die erachter stond, waardoor hij rechts noemde wat voor de toeschouwer links is, en omgekeerd.[2] In het wapenschild in de kapelvloer staan heraldisch gesproken de leeuwen op de linker en de lelies op de rechter helft (afb.1 en omslag).
Drie elementen vragen een nader onderzoek, in de eerste plaats de wapenfiguren die hier bestaan uit drie lelies en drie leeuwen en vervolgens de ruitvorm van het wapenschild.

De lelie

De lelie komt als wapenfiguur het eerst voor op het zegel van Lodewijk VII rond 1150. Daarna worden gouden lelies, eerst bezaaid op een blauw veld, later beperkt tot drie stuks, het wapen van het Franse koningshuis en van Frankrijk zelf. Gelijktijdig vindt men de figuren echter ook in wapens van families die hoegenaamd geen connectie met Frankrijk hadden. De lelie is daarom te beschouwen als een zuiver decoratieve heraldische figuur.[3]
In het wapenschild van de kapelvloer zijn de drie lelies geplaatst zoals dat normaal hoort, 2 *en 1*, m.a.w. twee in het schildhoofd en een in de schildvoet. Ze stellen hier de wapenstukken voor van Jan van Immerseele (†1527), raadgever en kamerheer van Keizer Karel, die markgraaf van Antwerpen was van 1504 tot 1520. De lelie van de van Immerseeles is geen *Franse lelie* maar specifiek Brabants, van het type *staande lelie* dat vanaf het midden van de 13de eeuw voorkomt in zegels en wapenschilden van meerdere grote families uit Oost-Brabant (Aarschot, Rotselaar, Wesemaal, enz.). Hun

2) F. Pama-Brouwer, *Heraldiek, oorsprong, ontwikkeling en het tekenen van wapens*, Arti, Alkmaar 1946, p.34.

3) C. Pama, *Heraldiek en Genealogie, een encyclopedisch vademecum*, Het Spectrum, Utrecht-Antwerpen 1969, p.201, "Lelie".

juiste benaming is dus *Brabantse staande lelie.* In deze vorm komt de lelie praktisch nergens anders voor.[4]
Aan de binnenkant van de twee schuine zijden van het schildveld van Jan van Immerseele bemerken we een heel fijne lijn. Dit is een *streepomboordsel*[5] dat in de Middeleeuwen vaak als breuk (zie verder) werd gebruikt, doch later ook als zelfstandig wapenstuk werd beschouwd.

De leeuw
De leeuw is een zeer belangrijke figuur in de wapenkunst. De heraldische leeuw wordt afgebeeld in zijzicht en is zozeer gestileerd dat hij nog maar weinig op zijn natuurgenoot lijkt. Zijn normale houding in wapens is *klimmend*, d.w.z. staande op zijn achterpoten. *Geklauwd of genageld, getongd en gekroond* zegt men om de kleur van nagels, tong en kroon aan te duiden, die meestal een andere kleur hebben dan het lichaam zelf. Sommige leeuwen hebben een staart waarvan het uiteinde tot op de helft van de lengte gespleten is waarbij beide stukken dikwijls door elkaar geslingerd en geknoopt zijn. Deze leeuw wordt *dubbelstaartig* genoemd.[6] Drie van dit type leeuwen stellen hier de wapens voor van Maria de Lannoy (†1549), echtgenote van Jan van Immerseele.

Genealogie

De studie van het wapenschild van Maria de Lannoy kan niet worden gemaakt los van de genealogie van dit huis. De stamvader, heer van Lannoy en van Lys, gaf zijn nakomelingen het wapenschild mee dat hijzelf droeg *van zilver met drie leeuwen van groen, gekroond van goud, geklauwd en getongd van rood.* Dansaert rangschikt het wapenschild van Maria de Lannoy bij de groep 'met uitgeschulpte zoom van rood' en in de subgroep 'met een ster van rood met zes punten geplaatst in het hart'.[7] Dezelfde drie groene leeuwen zijn afgebeeld aan de linker zijde van het wapenschild in de kapelvloer. Het is een leeuw van het type klimmend, in het groen op een witte achtergrond, met gele kroon, rode klauwen en tong. Wanneer het om technische of andere redenen niet mogelijk is zilver te gebruiken als achtergrond, gebruikt men wit; heraldisch gezien is dit hetzelfde. Dezelfde regel geldt voor het goud in de kroon dat vervangen wordt door geel.
De *uitgeschulpte zoom* waarover Dansaert spreekt is de boord voorzien van rond-uitgesneden tandjes, gelijkend op een inwaartse postzegelrand, rondom het veld met de wapens van Maria de Lannoy. De gekartelde rand heet in de heraldiek *uitgeschulpt streepomboordsel* en is een specifieke vorm van de schildzoom dat in de middeleeuwen vaak als *breuk* gebruikt werd voor de jongere zonen van een geslacht.[8] Het begrip *breuk* vereist wat meer uitleg. Om de vader en de zonen van eenzelfde familie op het slagveld van elkaar te kunnen onderscheiden, was het noodzakelijk om op een of andere manier het wapenschild van de zonen te wijzigen. In het algemeen was het zo dat de vader het volle familiewapen voerde. Zijn oudste zoon en vermoedelijke opvolger plaatste er gewoonlijk een *barensteel* op, oorspronkelijk een touw waaraan verscheidene lapjes stof hingen, dat over de volle breedte van het schildhoofd gespannen werd. Jongere zonen brachten andere kleine wijzigingen aan. Bij het overlijden van de vader nam de oudste zoon, nu naamdrager en familiehoofd geworden, de barensteel af en voerde het volle wapen. Zijn jongere broers bleven gebruik maken van hun

4) Ernest Warlop, *Heraldiek*, Brussel 1985, p.126.

5) Pama, 1969, p.276, "Schildzoom"; p.226, "Omboord".

6) Pama, 1969, p.199, "Leeuw".

7) Georges Dansaert, *Le blason de la maison de Lannoy et ses diverses brisures*, 1928, p.5, 16 en 21.

8) Warlop, 1985, p.96.

afb.1) Wapenschild in de kapelvloer van kasteel Rameyen. Foto: Frans Caignie.

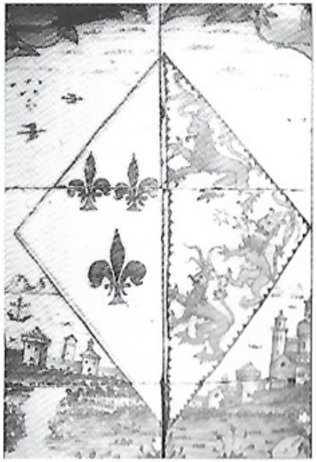

eigen wijzigingen om zich van het familiehoofd te onderscheiden. Deze veranderingen noemt men *breuken* en het aldus veranderde wapen *gebroken*. Een gebroken wapen kan men op velerlei manieren realiseren: door verandering van kleur, verplaatsing van stukken, weglating of toevoeging van een stuk.[9]

De uitgeschulpte zoom op de majolicavloer is zwart, maar zou volgens de beschrijving van Dansaert rood moeten zijn. Nochtans laat de majolicavloer heel wat andere voorbeelden van kwalitatief mooi (bruin)-rood zien. Deze kleurverandering is mogelijk toe te schrijven aan schilderlijke vrijheid van de majolicaschilder of aan zijn onwetendheid omtrent de betekenis van kleuren in de heraldiek en in het wapenschild van Maria de Lannoy in het bijzonder.

De zevenpuntige gele ster die tussen de drie leeuwfiguren is gewrongen is eveneens een breukteken.[9] Pierre, de vader van Maria de Lannoy, bevindt zich op het derde generatieniveau na de stamvader die het volle wapen droeg. De afwijking in kleur (geel i.p.v. rood) en in vorm (zevenpuntig i.p.v. zespuntig) is net zoals bij de uitgeschulpte zoom waarschijnlijk te imputeren aan de tegelschilder.

9) Pama, 1969, p.62, "Breuken".

Het ruitvormig schild is *gedeeld*, d.w.z. in twee gelijke delen verdeeld door een verticale deellijn. De huwelijksstaat werd namelijk aangeduid ofwel door *ompaling* ofwel door gebruik te maken van een *hartschild*. Bij ompaling is het schild verticaal verdeeld en zijn de wapens van de echtgenoot rechts van de paal geplaatst en die van de vrouw links ervan. Bij een hartschild zijn de wapens van de vrouw bevat in een afzonderlijk kleiner schild dat in miniatuur geplaatst wordt in het midden van het wapen van de echtgenoot.[10]

10) Thomas Woodcock and John Martin Robinson, *The Oxford Guide to Heraldry*, Oxford University Press, Oxford 1989, p.116.

Heraldici noemen het ruitschild een wanproduct van de wapenkunde omdat, vooral bij enigszins gevulde wapenschilden, die vorm zich in het geheel niet leent voor een goede voorstelling van de wapenfiguren die bij gebrek aan ruimte moeten worden samengeperst ten nadele van de duidelijkheid. Deze stelling wordt hier overvloedig bewezen door de leeuwen die niet alleen onmogelijk in een opstelling *2 en 1* kunnen worden geplaatst, maar ook op hun voorpoten dreigen neer te vallen.

Het wapenschild op de majolicategels in de kapel van het Hof van Rameyen is het enige van het echtpaar van Immerseele - de Lannoy dat tot in onze dagen is overgebleven. Zoals een gehandtekend en gedagtekend document levert het ons informatie over productieperiode en opdrachtgevers van de tegels. En het is boeiend om het ontwerp te toetsen aan de regels van de heraldiek en de genealogie en naar verklaringen te zoeken voor de kleinere afwijkingen.

Summary

The lozenge shield in the majolica floor of the chapel of Rameyen Castle at Gestel (Belgium) includes three features that call for closer study: the charges, consisting of lilies and lions, and the lozenge shape of the shield. Their analysis constitutes a lesson in heraldry.

The three Brabant statant fleur-de-lis are placed two and one, two in the chief and one in the base. These are the charges of Jan van Immerseele (†1527), margrave of Antwerp from 1504 to 1520. The three lions rampant vert (green) are crowned or (gold), armed and langued gules (red). These are the arms of Maria de Lannoy (†1549), spouse of Jan van Immerseele. The engrailed border and the star on the right-hand half of the shield are differences denoting a side-branch of the family tree. The lozenge shield is divided vertically into two halves. This impaling denotes the married state, the husband's arms being placed to the dexter (right) and the wife's to the sinister (left). Left and right are from the point of view of the shield bearer on the battle field. Experts consider the lozenge shield a heraldic aberration since it allows insufficient room for depicting the charges - as the near-toppling lions here amply demonstrate.

It is fascinating to check how the design of a coat of arms in majolica tiles conforms to the rules of heraldry and genealogy and to find the reason for minor deviations.